

HEILIGEN UIT DE GROND VAN DE
DRIEVRIENDENHOF (DEEL 2).

C. van der Esch.

Teneerste enkele opmerkingen bij deel 1 van "Heiligen uit de grond van de Drievriendenhof" en enige reacties naar aanleiding ervan.

Bij het eerste deel is er met het drukken en inbinden iets fout gegaan. De foto's sloten niet aan bij het artikel en nog wat storende elementen. Noot 30 is leeg gebleven. Er moest staan: Vriendelijke mededeling H.J.E. van Beuningen, Cothen. Onze excuses daarvoor. In de tussentijd zijn er wat vragen gesteld o.a. hoeveel insignes er in totaal uit de Dordtse bodem afkomstig zijn. Het antwoord op deze vraag moet ik schuldig blijven. Wel zou bij benadering het aantal per heilige na enig speurwerk achterhaald kunnen worden. De insignes van Maria komen het meest voor; de plaats van herkomst is echter voor de meeste moeilijk te achterhalen.

T. Koorevaar meende in afb. 4 een fallus te herkennen. Het probleem daarbij is dat de fallus als vruchtbaarheidsamulet in die tijd geen enkel misverstand op roept. Toch hopen wij een keer achter het geheim van het mysterieuze fallus of kindje te komen(31).

* * * *

In de literatuur over devotionalia en pelgrimstochten worden ons afbeeldingen getoond van vermoeide pelgrims met de "tekenen" op de hoed of kleding. Eén afbeelding zag ik tot nu toe niet gepubliceerd en

uit: "Grondig bekeken", AWN Eb-en nieuwsteek.
8e jrg no.3 1993.

is op zijn minst de moeite waard om er even op in te gaan. Het is onmisbaar voor ons onderwerp. Het betreft het schilderij van Pieter Aertsen (1508-1575). Het is jammer dat wij de afbeelding hier niet kunnen plaatsen(32). Het schilderij "Na de bedevaart" toont ons een bonte stoet van bedevaartgangers in een heuvelig landschap. Bij een kapel aangekomen dragen geestelijken en helpers vaandels en brandende toortsen, terwijl op een draagconstructie een reliek getoond wordt. Een baardige hoogwaardigheidsbekleder houdt naast de kapel een stok of staf met een T omhoog, het Taukruis. Kennelijk is de kapel gewijd aan Antonius wiens voor-naamste attribuut een Tau- of Antoniuskruis is.

Iets verderop houden twee mannen, ieder op hoge staken, een monstrans omhoog waarin de geconsacreerde hostie ligt. Iets meer op de voorgrond staan twee kraampjes opgesteld met daarin allerhande devotionalia uitgestald. In een mand ernaast zijn molentjes geplaatst en hangen er trommels. Kinderen lopen met vaantjes en molentjes. Ook volwassenen zwaaien met kleurige vlaggetjes, waarbij in de hoed de bedevaartvaantjes gestoken zijn. Dit alles in de kleurige en typische kleding van de 16e eeuw.

Terwijl op de voorgrond door enkele paren wordt gedanst en de gehuurde doedelzakspeler even uitrust, wordt op de achtergrond een man gedreigd neergestoken te worden. De symboliek van de bedelaar te midden van twee rijen paardeschedels is mij niet duidelijk. Bij het zien van dit schilderij krijgen we de indruk dat men naast de ellende die er was, door middel van het geloof, het leven wat probeerde op te vrolijken. Na het zien van de heilige zichtbare tekenen en de mis moest aan het grauwe leven luister bijgezet worden. Bovendien voor velen was er een extra boterham mee te verdienen.

Zo, we zitten nu weer midden in de sfeer van het bedevaart gebeuren, en gaan eerst te voet naar Amersfoort.

Onze lieve vrouw - Amersfoort

Het insigne van Amersfoort houdt weer zo'n typisch middeleeuws bedrog, zo niet legende, in. Het wonder zou zijn geschied op 19 dec.1444. Toen nl. vond een vrouw, Margriete Albert Gijshendochter, onder het ijs van de stadsgracht een klein mariabeeldje dat zich onbeweeglijk in stromend water bevond. Door een visioen werd de vrouw tot drie keer toe gemaand het beeldje uit het water te halen (het beeldje was er tevoren door een jonge vrouw erin geworpen). Onmiddelijk nadat het was opgevist bewerkstelligde het beeldje verschillende wonderen. Eénmaal in de Lieve Vrouwekapel overgebracht, waren de bedevaartgangers welkom. In de daarop volgende honderd jaren groeide de wonderen tot een aantal van 548 en werden opgetekend in het dikke mirakelboek(33).

afb.13 Amersfoort (het gehavende insigne).

Aan de Drievriendenhof zijn minstens drie insignes gevonden. Afb. 13 en 14 tonen een vrouw met het beeldje en een emmer op de voorgrond waarmee het beeldje onder het ijs vandaan is gehaald. Het tafereel is bekroond met een tekstband met gotisch schrift: Amersfoort: mccccclv (1444).

Het gave insigne van afb.14 heeft aan de bovenzijde maas-en loofwerk en is vergelijkbaar met 15,2 (van Heeringen, Koldewey, Gaalman). Het tafereel is alleen spiegelbeeldig weergegeven. De achterzijde is vlak, de hoogte ca. 5,3 cm. en de breedte ca. 3,4 cm. Van afb.13 ontbreekt de bekroning. Hoogte en breedte 3 cm. De achterzijde daarvan is eveneens vlak.

afb.14 Amersfoort

St. Leonardus (waaschijnlijk Dutzele, W-Vlaanderen)

Afb.15 toont ons de monnik Leonardus gekleed als abt (zonder hoofd). Hij leefde in de 6e eeuw, maar er is weinig van hem bekend.

Naar men meent heeft deze man een klooster gesticht te Noblat bij Limoges. Als patroonheilige zou hij als voorspraak zijn opgetreden bij koning Clovis. Hij houdt gewoonlijk in zijn ene hand gebroken boeien en in zijn andere hand een boek. Op het insigne houdt Leonardus het boek in zijn rechterhand, terwijl, het is onduidelijk te zien, een boei aan dezelfde arm hangt. Aan de linkerzijde van hem (rechts op insigne) is nog een deel van de kromstaf en een knielende gevangene zichtbaar.

afb.15 Leonardus

Het opschrift eronder is vrijwel onleesbaar geworden (zie als voorbeeld Van Heeringen, Koldewey en Gaalman p.82/83). Het insigne is waarschijnlijk 15e eeuw. Hoogte ca. 5,3 cm. en breedte ca. 3,2 cm.

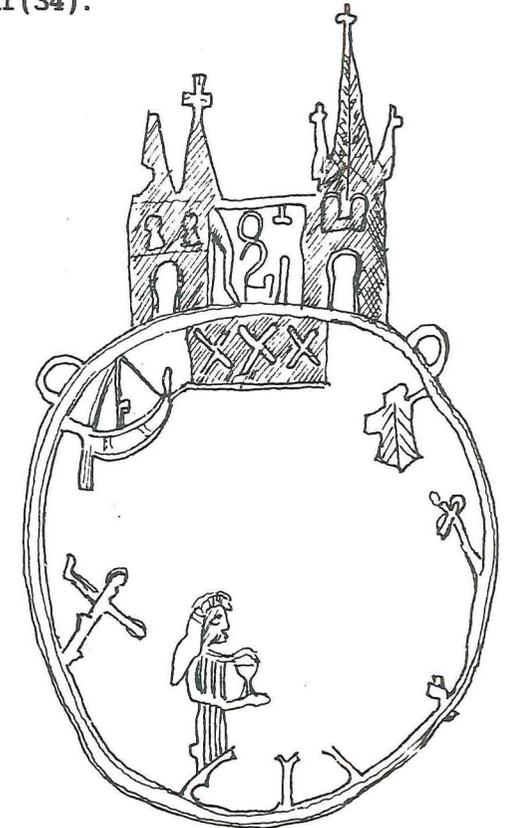
**Onze Lieve Vrouw en Joh. de Evangelist,
's-Hertogenbosch**

Ook in deze stad moet zich een wonder hebben voltrokken rond het mariabeeld in de St. Jan in 1380.

Vele pelgrims trokken uit devotie, danwel bij wijze van veroordeling naar de aparte plaats die het beeld kreeg in een kapel van de St. Jan. Gestaat groeiden de wonderen in de loop van de tijd. Ze zijn opgetekend in het mirakelboek. Van dit type insigne zijn er minstens drie uit de Drievriendenhof voor de dag gekomen.

Behalve de hier afgebeelde (afb.16) is er nog een halve onderkant, als ook een zelfde type maar dan wat groter van afmeting gevonden. Van deze als ook die van afb.16 bleek het binnenwerk niet meer intact te zijn.

In Dordrecht werd met de opgravingen in 1970 een gaaf insigne compleet met ketting aangetroffen. Men vergelijk ons fragmentarisch bewaard gebleven insigne met dat gave exemplaar(34).

afb.16 's-Hertogenbosch
(tek. F. Breibach)

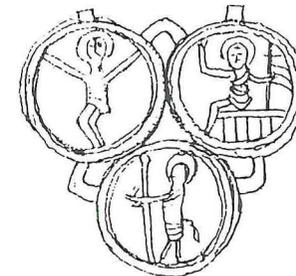
De kerk bovenaan is de St. Jan waarin de ex voto's hangen, zoals die ook werkelijk in deze kapel hebben gehangen: benen, een hemd, een bootje uit dankbaarheid door zeelieden in was of zilver achtergelaten en nog het een en ander. Bij dit insigne ontbreekt Maria, "het Bossche boompje" en de knielende pelgrim e.d. Alleen Johannes de Evangelist met de gifbeker is staande gebleven in de strijd. Hoogte 11 cm., breedte 8,3 cm. datering 15e eeuw.

Het Heilige Bloed (Dreihostien) Wilsnack Dld.

Te Wilsnack vond een wonder plaats in 1383 na een hevige brand in de kerk. De drie geconsacreerde hosties werden ongeschonden, maar met een bloeddruppel in het midden, teruggevonden op het altaar. Gevolg was weer een toeloop van pelgrims naar de nieuw gebouwde kerk. Door de uitzonderlijke wonderkracht die aan de drie hosties werd toegeschreven, werd de bedevaartplaats massaal bezocht. Gebedsverhoringen, wondergenezingen en aflaten uit Rome bleven niet uit.

Bijna uit geheel Europa kwam men al of niet vrijwillig naar dit tussen Hamburg en Berlijn gelegen dorp. Het werd belangrijker dan Dordrecht (35) lang voor de reformatie werden deze zaken door een aantal hervormers als bedrog en bijgeloof af bestreden (zie o.a. Viaene, 1982 p.101 t/m 111).

In Dordrecht zijn deze tin/lood legeringen van de drie hosties verschillende malen terug gevonden, ook in een stadsdeel. Afb.17 toont er één. Op iedere hostie staat een afbeelding n.l. de geseling, de kruisiging en de verrijzenis van Christus. De kruisjes bovenaan zijn afgebroken. Hoogte 3,0 cm. Breedte 3,2 cm. Datering 15e/16e eeuw. De Achterzijde is vlak.

afb.17 Wilsnack

Het Lam Gods (herkomst onbekend)

Enkele malen wordt er een insigne in Dordt gevonden ,met de afbeelding van het Lam Gods. In 1984 een tin/lood legering uit de boogjes (vergelijk afb.55,2 van heeringen, Koldewey en Gaalman). en een zelfde type in latoenkoper uit de Drievriendenhof met een diameter van 2,5 cm.

Een ander type (afb.18) is van tin/lood. Zoals gewoonlijk houdt het Lam met een voorpoot het kruisvaantje vast. De nimbus verwijst naar de heiligheid. In de Bijbel wordt verschillende malen Christus vergeleken met een lam dat is geslacht tot redding van allen die geloven in de Koning van de Kerk.

Het Lam staat in directe associatie tot Johannes de dooper die gezegd heeft: " Zie het Lam Gods" (vlgs. afb.12, deel 1).

Veelvuldig komt het thema in de kunst uit de 15e en 16e eeuw voor. Beroemd zijn de altaarstukken met dit thema.

Het randschrift op het insigne verwijst misschien naar de bedevaartplaats: VMOIVS X-onleesbaar-V(of A)VOPI. De achterkant heeft een ruitjespatroon van streepjes en een engel. Diameter 2,4 cm. Datering 15e eeuws ?

afb. 18 Lam Gods

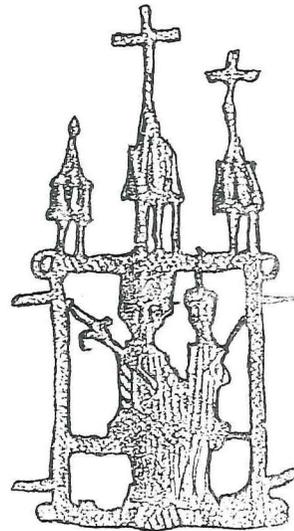
Maria (herkomst onbekend)

Er zijn van Maria als insigne verschillende typen in ons stadsdeel aangetroffen. Typen die als pelgrims-insigne van een bedevaartplaats afkomstig zijn en typen die waarschijnlijk als devotionalia in veel plaatsen konden worden gekocht en lokaal werden vervaardigd. Het is bekend dat de verering enorm is geweest. De hoeveelheid afbeeldingen groeide in de loop van de eeuwen uit de behoefte van de christelijke kerk aan een moederfiguur, vergelijkbaar met de verering van heidense godinnen in de oudheid. In de 12e en 13e eeuw nam de verering dusdanige vormen aan dat men duidelijk van een Maria verafgoding kan spreken. Het grootste aantal kerken is naar haar genoemd, en legio titels zijn van haar bekend(36).

Uit de grond van de Drievriendenhof zijn minstens 5 draaginsignes geborgen, van zwaar gehavende tot gave exemplaren. Afb.19 toont ons een tronende Maria met lelie en kind binnen een vierhoekig raamwerk. Het kind lijkt te staan en kijkt ons aan. Het is bekroond met drie torenspitsen met kruis. Dit geheel doet oosters aan. Het is een type dat waarschijnlijk niet eerder is aangetroffen.

Volgens de iconografie personificeert deze Maria met kind binnen een raam waarop torentje en/of dakjes staan, de kerk. Zij is het beeld van de moederkerk geworden. Hoogte 6,8 cm., breedte 3,8 cm.

Afb.20 is een conventioneel type waarvan er niet zelden uit de Dordtse bodem het daglicht zagen. De varianten van dit type verschillen onderling niet zo gek veel van elkaar. Een enkele valt op door de fijnere uitvoering, en een logischer geproportioneerde Maria.

afb. 19 Maria

afb. 20 Maria

Deze Maria is plomp en primitief. De madonna zit op een kist en heeft naast zich een staand Christus-kind met rijksappel. De onderzijde is beschadigd.

Op grond van overeenkomstige insignes wordt dit type aan Walsingham toegeschreven als "OUR LADY OF WALSINGHAM". Het is te riskant om deze madonna daar ook aan toe te schrijven (zie Van Heeringen, Koldewey en Gaalman 21,1 p.108 & Mitchener 1986 p.102). Komen niet bijvoorbeeld dezelfde afbeeldingen op verschillende munten over half Europa voor? Mode, nabootsing en tijd zijn bepalend. Het insigne zal vermoedelijk 14e of 15e eeuws zijn. De achterzijde is enigzins hol. Afmetingen zijn Hoogte 5,7 cm breedte 3,2 cm.

De staande maria van afb.21 was oorspronkelijk hol, maar is platgedrukt. Vermoedelijk diende het om de bedelstaf te versieren(37). Behalve de beschadigde onderzijde is net boven de rechterarm een gaatje gemaakt waarmee het dingetje met een spijkertje werd vastgezet. Het is onduidelijk of de madonna is gekroond danwel gesluierd(om haar maagdelijkheid te benadrukken). Aan de achterzijde hangt het haar golvend naar beneden. De kleding is zowel van voren als van achteren fraai weergegeven. Het kind is primitief, het hoofdje lijkt meer op dat van een aap als van een kindje. Hoogte 6,6 cm., breedte 1,9 cm. Het materiaal is tin. Datering waarschijnlijk rond 1500.

Een aparte plaats nemen de kleine speldjes in. Deze borstbeeld insignes worden ook wel amsterdammertjes of kopjes genoemd omdat deze voor het eerst zo genoemd worden in het "Amsterdam boek" (38). Waren er in 1977 slechts 2 exemplaren officieel bekend, nu zijn er tientallen gevonden. De meeste in ons land gevonden exemplaren hebben een onleesbaar randschrift (zie afb.22 G). Het is daarom des te opmerkelijker dat de Dordtse exemplaren voor het merendeel het leesbare opschrift 'Maria' hebben.

Het totaal aantal speldjes met tekst uit Dordrecht zal ongeveer 30 stuks bedragen waarvan 20 met de afbeelding en tekst van Maria.

In Zeeland bijv. ligt deze verhouding totaal anders, slechts 1 op de 13 betreft Maria. Het grote aantal Dordtse mariaspeldjes overtuigt mij dat zij in Dordrecht zijn gemaakt, ook gezien de Mariaverering hier. Deze speldjes, zowel de leesbare als de onleesbare, genoten waarschijnlijk niet alleen een decoratieve functie. Minstens zo belangrijk zal het geloof geweest zijn dat bescherming gaf aan de drager of draagster.

afb.21 Maria (staand)

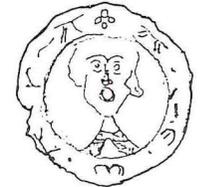
afb.22 De Kopjes

a

b

c

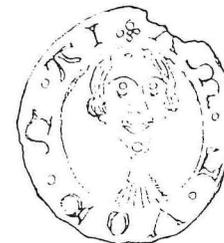
d

e

f

g

h

i

afb.22.1 Beschrijving afb.22 a t/m i

* = deze speld uit de Bleyenhoek is hier als voorbeeld van een type met pseudo tekst aan het lijstje toegevoegd.

AFB. 22-	DIAMETER	RANDSCHRIFT	VINDPLAATS	ACHTERZIJDE
a	18,5 mm	AVE MARIA G	Drievriendenhof	Ruitjespatr. + angel
b	17 mm	AVE MARIA	Drievriendenhof	Ruitjespatr. + angel
c	17 mm	AVE MAR~A	Drievriendenhof	Ruitjespatr. + angel
d	21 mm	AVE MARIA GRAC	Drievriendenhof 1989	Vlak + Angel
e	21 mm	AVI GRACI	Drievriendenhof 1991	Nagenoeg vlak + angel
f	19,5 mm	AVI GRACI	Drievriendenhof 1989	Ruitjespatr. + angel
g*	21 mm	AMJVONAI	Bleyenhoek 1987	Ruitjespatr. + angel
h	19 mm	IAN BAT	Drievriendenhof 1989	Ruitjespatr. + angel
i	18 mm	IAN BAT	Drievriendenhof 1989	Vlak + resten v/e angel

Vermeldingswaardig zijn 2 speldjes met de tekst: .I.A.N.B.A.T . In tegenstelling tot de gekroonde Maria is dit mannenportret ongekroond en zou van Engelse oorsprong kunnen zijn. Een vrijwel identiek zilveren exemplaar is in Zeeland gevonden(39). Verder zijn er nog de speldjes zonder tekst. Verhoudings gewijs zijn er in de Dordtse bodem weinig teruggevonden (zie afb.23). Het portretje in de Davidster is wel de fraaiste en zou in verband kunnen worden gebracht met de kruisheren. Insignes met St.Joris en de draak zijn enkele malen gevonden in de Drievriendenhof en buiten dit gebied, in verschillende grootte. Het is ook weer één van de meest vereerde heiligen uit de middel-eeuwen. De schedel van Joris werd in een kerk te Rome, in een schrijn met een afneembaar deksel door de pelgrims bewonderd en gekust. Zover ging men met de heiligenverering !

Hoe fraai deze ridder te paard met het doorsteken van de draak als insigne ook was, heb ik niet de moeite genomen om in een afbeelding te voorzien(40).

afb.23a

afb. 23b Fraai kopje in Davidster

Santo Volto Lucca (Italië)

Het crucifixinsigne van afb. 24 heeft één van de langste reizen op de (terug)weg naar Dordt afgelegd. Lucca is een bedevaartplaats aan de route van de Romepelgrims, westelijk van Florence gelegen. Daar werd het zeer beroemde houten christusbeeld vereerd in de San Martino. De legende gaat tot het jaar 782 terug. Een schip zonder bemanning zou de kust van Toscane hebben aangedaan. Het bevatte niets anders dan een groot, uit hout gesneden, crucifix waarvan naar men aannam Nicodemus de beeldhouwer was.

Hij had zijn meester aan het kruis zien hangen en uit zijn herinnering zou hij getracht hebben hiervan een beeld te maken. Het ging echter zijn krachten te boven en hij wanhoopde aan het welslagen van zijn werk. In slaap gevallen tijdens het werk, daalde een engel neer en voltooide het beeld(41).

Het bijzondere aan het beeld is de kleding, dus niet zoals gebruikelijk een lendedoek. Het is een opmerkelijk gaaf gebleven kruisje. Aan beide kruisarmen zijn ogen aangebracht voor bevestiging aan de kleding of hoed.

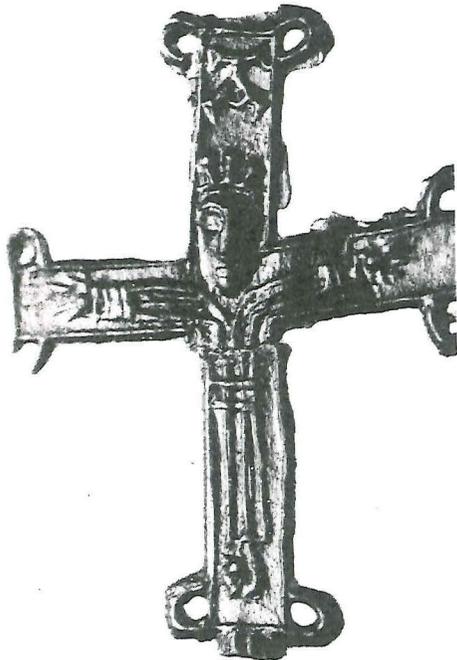
De geklede Christus is aan het kruis genageld en heeft geen baard, dus verwarring met Wilgefortis is niet mogelijk(42). De kleding is zeer eenvoudig, de lijnen lopen vanuit de mouwen tot onder aan de tunica door. Ik weet niet of er in Nederland meerdere exemplaren zijn gevonden. Wel is er één bij Antwerpen uit de Schelde bekend en gepubliceerd(43).

Onder de rechterarm van het Antwerpse insigne is LVCEN vermeld en boven het Christus hoofd de letters S.V V L T V wat de afkortingen zijn van SANCTUS VULTES. (de linkerarm ontbreekt bij dit exemplaar).

Het kruisinsigne uit Dordt heeft boven het Christushoofd een gotische letter A hetgeen de beginletter kan zijn van een mysterieuze bezwerings formule : AGLA(44).

Van de twee exemplaren uit Engeland (45). is er één met dubbelzijdige afbeelding. Alle twee doen byzanthijns aan en dat is geen wonder want het beeld wordt ook wel het beroemde byzanthijnse kruis genoemd. Zowel de Antwerpse als de Londense exemplaren worden in de 14e eeuw gedateerd. ook de afmetingen verschillen niet veel. We houden voor het Dordtse insigne voorlopig ook de 14e eeuw aan. Hoogte 4,4 cm., breedte 3,5 cm. De achterzijde heeft een ruitjespatroon.

afb. 24 Santo Volto

afb. 25 Groot Crusifix

Crucifix (afb. 25)

Er zijn een ruim aantal crucifixen gedetecteerd die door het volk als devotionalia of door geestelijken gedragen werden. Het kruisje uit Lucca is tegelijk insigne, het is dus van andere aard dan de meesten die door middel van een oog aan de bovenzijde aan de hals werden gedragen. Door tijdgebrek beperk ik mij tot vermelding van slechts één exemplaar n.l. die van afb. 25.

Van dit type zijn er drie stuks gevonden. Een die wat afwijkt en behoorlijk beschadigd is en een compleet exemplaar bevestigd op een houten kruisje door middel van ijzeren spijkertjes. De Christus van afb. 25 heeft nog twee versierde tinnen nageltjes. Behalve de lendedoek, de doornkroon met de nimbus om het hoofd, is een steekwonde, traditie getrouw in zijn rechterzijde zichtbaar. Waarom de wonde niet links is aangebracht heeft te maken met de rijke middeleeuwse symboliek die de mens er omheen geweven heeft. Allerlei passages uit de Bijbel waar een rechterzijde (de goede zijde) voorkomt, en die niets met de steekwond te maken hebben worden hiermee in verband gebracht (45).

In de Bijbel wordt van geen links of rechts gesproken toen de speer de zijde van Christus doorstak (Joh.- 19:34). Het voorwerpje is in dezelfde stortlaag aangetroffen als de eerder besproken Quirinis. Datering 1e helft 15e eeuw. Het materiaal zal in hoofdzaak tin zijn. De achterzijde is hol. Hoogte 7,5 cm., breedte 4,7 cm.

Reliekhoudertjes

Een geheel aparte groep zijn de fragiele voorwerpjes met de calvariescene op het dakje. In hoofdzaak betreffen het de slanke, op een kapelletje of lantaarntje gelijkende houdertjes welke rond zijn en vier of zes vensters hebben.

In het midden van de jaren '80 waren zij vrij zeldzaam en werden er in Nederland nog maar enkele aangetroffen. Het zijn merkwaardige en opvallende kunststukjes, vooral de oudere exemplaren. Afb.26 en 27 tonen twee exemplaren die ongetwijfeld wat vroeger te dateren zijn dan de slordig afgewerkte exemplaren van afb.28 en 29. Zij zijn voorzien van vier of zes gotische vensters. de fijne lijntjes op het dak, zuiltjes en benedenrand zijn met waar vakmanschap in de gietvorm gesneden. In afb.27 hangt de stervende of al dode Christus aan een Taukruis. De wond is zelfs goed zichtbaar in de rechterzijde.

Rechts van Christus is Maria Magdalena met de zalfpot voorgesteld en volgens de traditie stond links van Christus Johannes de Evangelist. Vergelijken wij dit fijn afgewerkte exemplaar met afb.28 en 29 dan vallen direkt de slordigheden op. Van fraaie vensters en versieringen is geen sprake meer.

De gekruisigde Christus is niet duidelijk weergegeven. De uiteinden van de kruisarmen zijn versierd met de Fleur de lis. Aan de hand van dit kenmerk moeten deze vanaf ca. 1450 gedateerd worden.

In de kunst zijn hiervan voorbeelden bekend. Deze mode loopt nog even door tot in de 16e eeuw. We kunnen wel zeggen dat deze typen reliekhoudertjes algemener voorkomen(46). Ze lijken veel op elkaar en als zelfs de versieringen aan het dakje hetzelfde is moet gedacht worden aan één zelfde werkplaats.

afb.26 reliekhoudertje met 6 venstertjes. (korte Bree-straat, 1985) Hoog 44 mm., breed 15 mm.

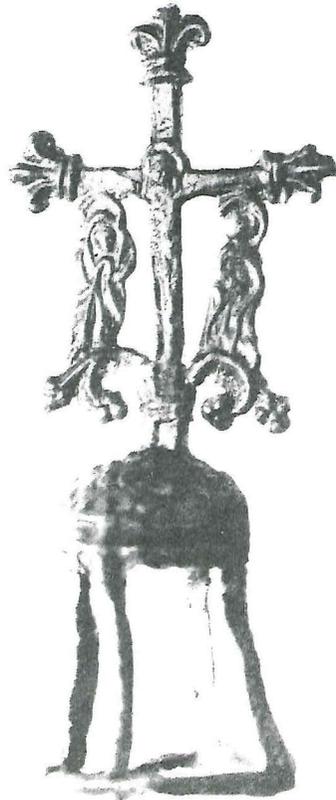

afb.27 Reliekhoudertje met 4 venstertjes (Drievriendenhof, 1989). Hoog 77mm, breed 25mm.

afb.28 Lantaarntje met Fleurs de lis. Hoog 76 mm. Breed +/-19mm

Een hoogst enkele keer wordt zo'n dingetje compleet aangetroffen (zie afb.28). Op een fragiel standaardje werd het kapelletje door middel van haakjes vastgemaakt. De functie van deze houdertjes is nog niet bekend. Hebben ze bij een huisaltaar gestaan? In één van de kapelletjes bevond zich wat stof van harige kleding of iets dergelijks(47). Van deze lantaarnkapelachtige typen zijn er in de Dordtse bodem vanaf 1985 in totaal zeven stuks terug gevonden. Uit de Drievriendenhof drie stuks.

afb.29 Lantaarntje met Fleurs de lis
Hoogte 58 mm en breedte 26 mm.

Calvarie (onbekende herkomst) afb.30

Van dit type, de kruisiging op de calvarieberg binnen een omlijsting, zijn verschillende varianten bekend. Het zijn platte doosjes geweest die opgehangen konden worden. Een combinatie van gekleurd textiel, glas, leer e.d. werd toegepast om de voorstelling te verfraaien. Ze schijnen populair geweest te zijn in de 15e en 16e eeuw(48). Ook hier is het materiaal tin/lood. Hoogte 4,6 cm., breedte 3,6 cm.

afb. 30 Calvarie

Calvarie (onbekende herkomst) afb.31

Dit insigne behoort wel tot de fraaiste uit de Drievriendenhof. Het is een bijzonder insigne en vertegenwoordigt een diepe symboliek. Christus is aan een rozentak genageld. Rechts van de gekruisigde staat Marie (met kind) welke de kerk symboliseert. De ontbrekende figuur naast Maria is waarschijnlijk Longius, de romeinse hoofdman die de speer in Christus zijde gestoken heeft, en heeft erkend dat deze waarlijk de Zoon gods is.

Ook Longius is het beeld van de kerk volgens de iconografie. Aan de linkerzijde van Christus staat Johannes de evangelist met de kelk waarin de slang of draak omhoog kronkelt, met het evangelieboek, terwijl een zegenende engel aan de rand van het insigne staat. Boven dit tafereel zijn de druivenranken van de wijnstok gedrapeerd. Daarmee worden Christus woorden gesymboliseerd; "Ik ben de ware wijnstok, en gij zijt de ranken".

Christus heeft zich als het Lam Gods voor de mensheid geofferd en de ranken, de ware gelovigen, zijn door dat offer in de wijnstok Christus geënt.

In de kunst zijn veel typen van kruizen ontstaan. De rozetak zal wel uit de levende kruisbomen zijn ontsproten. Het motief van de rozetak of rozestruik gaat terug op Suso (1295-1366) en is als afbeelding tamelijk zeldzaam(49).

De middeleeuwse symboliek over het kruisbeeld, het lijden en de verlossing door Christus, is interessant maar te uitgebreid om er dieper op in te gaan. Het insigne is 8 cm. hoog en de ronde omlijsting heeft een diameter van 6,5 cm. De achterzijde is glad met verstevigingsribben. Er zijn nog drie haakjes aanwezig ter bevestiging.

afb.31 Rond Calvarie

Als we een grove schatting mogen maken dan is ca. 65 % van alle gevonden devotionalia uit één stadsdeel, de Drievriendenhof, in dit artikel besproken of genoemd. We Begonnen met een beschrijving van een Maria, de meest vereerde heilige uit de middeleeuwen, we zijn geeindigd met een (beknopte) beschrijving van de verlosser aan het kruis, die als de hoogst heilige moet worden beschouwd.

Tot slot dank ik allen die mij geholpen hebben om dit artikel tot stand te laten komen, hetzij door kennisinbreng, hetzij door het beschikbaar stellen van materialen.

NOTEN

- 31 Bij de interpretatie van T.Koorevaar trof mij vooral het gedeelte over het kinderhoofdje. De heer H.J.E. an Beuningen kent geen direkt vergelijkingsmateriaal en meende desondanks dat de kans klein is dat het beeldje een fallus symbool voorstelt.
- 32 Koninklijk Museum Voor Schone Kunsten, Brussel.
- 33 Van Heeringen, Koldewey en Gaalman, 1987 p.88 . Dergelijke legenden komen meer voor, zie Margry, 1982 p.233 .
- 34 De afbeelding vindt men in verschillende publicaties, o.a. Darfaty 1973, Baart e.a. 1977. Het is ook wel eens ten onrechte aan Aken toegeschreven wegens het hemdje.
- 35 Zie noot 15 (Grondig Bekeken maart 1993). Vianen 1982, p.102.
- 36 In de desbetreffende literatuur wordt soms uitgebreid verslag gedaan. Wij noemen slechts Timmers 1978, nr. 347-355.
- 37 De Beer 1932, gedenkboek Frans Claes afb.27 no.1 p.64. Dit uit de Schelde afkomstige voorwerpje is van hetzelfde materiaal. Hoog 6,2 cm. en 3,4 cm. breed.
Zie ook: Holland 24e jaarg. Nr.6-1992.Archeologische kroniek p.375-376 afb.23.
- 38 Baart e.a. 1977. afb.738 p.389. Dergelijke speldjes met dezelfde duistere pseudo teksten

komen zeer verspreid voor. Komen zij van één plaats of wisten de makers door het vele imiteren de ware tekst niet meer ? Of moeten we aan een magische formule denken ?

- 39 Catalogus Schatten uit de Schelde afb.309 p.57, meerdere exemplaren van tin/lood zijn uit Zeeland bekend. Michael Mitchiner(1986) beschrijft een aantal van deze speldjes uit Londen op p.83 t/m 87 waarvan de meeste betrekking hebben op Johannes de Doper (IAN COVL MASE). Nu zou je van IAN BAT ook aan Johannes kunnen denken: BABTISTA.
- 40 We zouden ook niet direkt geweten hebben of het een produkt was voor algemene verkoop(o.a. voor lokale schutterijen) of afkomstig van een bedevaartplaats. Hetzelfde geldt voor een afbeelding van St.Servatius uit Maastricht. Zowel het borstbeeld insigne als de staande bisschop zijn in de Drievriendenhof aangetroffen. Onvermeld blijven ook bedevaartsouvenirs zoals de miniatuur luidklokjes die voor een deel een religieus karakter hebben gehad. Denk bijv.aan de Antonieten. De Gebr. Van Eyck hebben de man geschilderd met het Taukruis en het klokje aan de hals (St.Antonius orde). Ook rekenpenningen met een religieuze tekst blijven onvermeld. Het Christusmonogram of de drie in elkaar gestrengelde ringen, welke de Vader, de Zoon en de Heilige Geest symboliseren(Triniteitssymbool) Ook schelpfragmenten uit Santiago de Compostela zijn in dit stadsdeel teruggevonden. En tot slot een insigne uit Keulen: de drie koningen met Maria en kind in 5 gotische nissen. En een speld een medallion, waarop de zon en de maan zijn afgebeeld, ook een religieus motief.

- 41 Timmers 1978, no. 36.
- 42 Timmers 1978, no. 828.
Van Heeringen, Koldewey en Gaalman 1987, p. 97
- 43 De Beer 1932, afb. 27 no. 13 p. 5. Verdere bijzonderheden van dit kruisje heb ik te danken aan de vriendelijke mededelingen van dhr. A. Groneman uit Breda, die het kruisje in zijn bezit heeft. Overigens zal het al of niet voorkomen van meerdere typen insignes in Nederland opgehelderd worden bij het verschijnen van de publicatie "Heilig en Profaan", 1000 laat-middeleeuwse insignes uit de collectie van H.J.E. van Beuningen.
- 44 Vriendelijke mededeling H.J.E. van Beuningen, Cothen.
- 45 Zie hierover o.a. Timmers 1978 p. 91 nr. 201.
- 46 Deze zijn in Nieuwlande, Reimerswaal, Amsterdam en Rotterdam gevonden. Vriendelijke mededeling H.J.E. van Beuningen. De bovendelen van de Calvari of alleen een crusifix met de Fleurs de lis kruisarmen komen van dit type ook uit Engeland (zie Mitchiner 1986 afb. 582-584 p. 180) maar gelijken ook op p. 94-95 uit B. Spencer, 1980 (catalogus museum Norfolk).
- 47 De vinders moeten de "lantaarntjes" m.i. niet zo snel mogelijk goed schoon maken. Het propje geweven stof is bewaard gebleven.

- 48 Zie Van Heeringen, Koldewey en Gaalman 1987 p. 126 en D.W. Spencer, medieval pilgrim badges in Rotterdam Papers 1968 p. 149.
- 49 Timmers 1978, nr 200-210 en volgende.